

**TA'LIM MUASSALARI TALABALARIGA TEXNOGEN TUSDAGI
FAVQULOTDA VAZIYATLAR TASNIFI VA TAVSIFINI O'RGATISH.****Namanga davlat pedagogika instituti****PhD. Xudayqulov Shavkatbek Soyibjanovich****Talaba. Mamadjanov Muxammadali Xalimboy O'g'li**

Annotasiya: Ushbu maqolada oliy ta'lim, kasb-hunar maktablari, kollejlari va texnikum o'quvchilariga Texnogen tUSDagi favqulotda vaziyatlar to'grisidagi malumotlar ularni tasnifi va tavsifini o'rgatish, o'z vaqtida qanday oldini olish haqida. O'qituvchilarga metodik ko'llanma sifatida tavsiya etiladi.

Kalit so'zlar: Favqulotda vaziyatlar, tabiiy, texnogen, ekologik, yongin-portlash transport halokatlari, kimyoviy havfli ob'ektlar, transchegara, halokatlar, suv omborlari, daryo, kanallar.

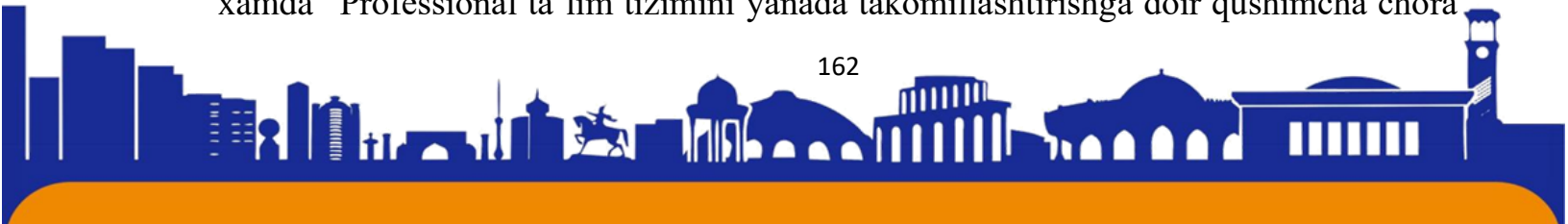
Аннотация: В данной статье высших учебных, учащиеся профтехучилищ, колледжей и техникумов получают информацию о техногенных чрезвычайных ситуациях, о том, как их классифицировать и описывать, как их своевременно предотвращать. Рекомендуется учителям в качестве руководства

Ключевые слова: Чрезвычайные ситуации, природные, техногенные, экологические, пожаровзрывоопасные аварии, химические опасности, трансграничные, катастрофы, водохранилища, реки, каналы

Abstract: In this article, students of higher educational institutions, vocational schools, colleges and technical schools receive information about man-made emergencies, how to classify and describe them, how to prevent them in a timely manner. Recommended to teachers as a guide

Keywords: Emergencies, natural, man-made, environmental, fire and explosion accidents, chemical hazards, transboundary, disasters, reservoirs, rivers, canals.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Pedagogik ta'lim sifatini oshirish va pedagog kadrlar tayyorlovchi oliy ta'lim muassasalari faoliyatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" 2022 yil 21 iyundagi PQ-289-son qarori Mazkur qarorda Pedagog kadrlar tayyorlovchi oliy ta'lim muassasalarini tizimli rivojlantirish va ularda boshqaruv faoliyatini takomillashtirish, ilg'or xorijiy tajribalarni joriy qilgan holda zamonaviy ta'lim dasturlarini ishlab chiqish, yuqori malakali professional kadrlar tayyorlashni yangi bosqichga ko'tarish, shuningdek, pedagogika sohasida ta'lim, ilm-fan va amaliyot uyg'unligini ta'minlash, joylarda Pedagogika institutlarni tashkil qilish xamda "Professional ta'lim tizimini yanada takomillashtirishga doir qushimcha chora

tadbirlar to'g'risida" 2019 yil 6-sentyabrdagi PF-5812-son farmoni qabul qilindi. farmon O'zbekiston tarixida yangi professional ta'lim tizimi tashkil etishga asossida respublikamizda yangi professional ta'lim tizimi yo'lga qo'yilib, kasb-hunar maktablari, kollejlari va texnikumlar tashkil etildi.

Ta'limda muassasalarida o'quvchilarni o'zlari tanlagan kasblar bo'yicha tahsil oladilar va ishlab chiqarishda faoliyat olib boradilar. Shunday ekan faoliyatida texnogen tuzdagi favqulodda vaziyatlar kelib chiqishi mumkin. Buni oldini olish yoki bartaraf etish uchun Mehnat muxofazasi va texnika xavfsizligi fanini o'qitishning zamonaviy o'quv-didaktik materiallar, prezentatsiyalar, mutimediya vositalar elektron resurslardan foydalanish bilan ta'lim sifatini oshirish uchun asos bo'lib xisoblanadi.

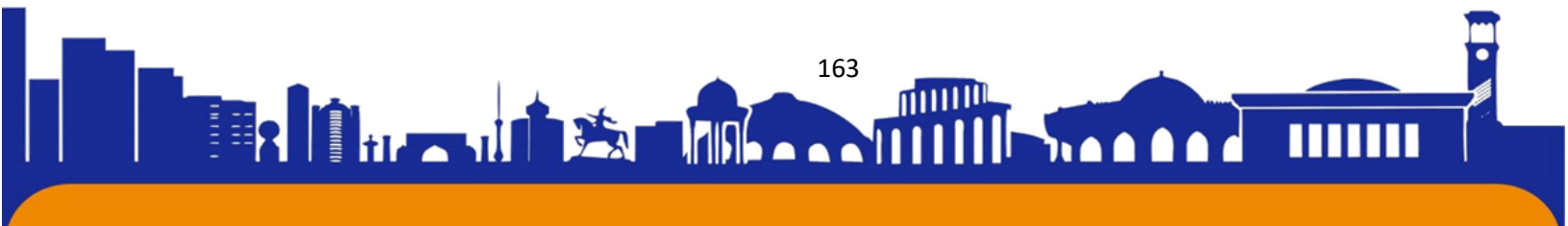
Ta'lim muassasalarida talaba yoshlarga va o'quvchilariga Texnogen tuzdagi favqulodda vaziyatlar tasnifi va tavsifini o'rgatish dolzarb masalalardan xisoblanadi.

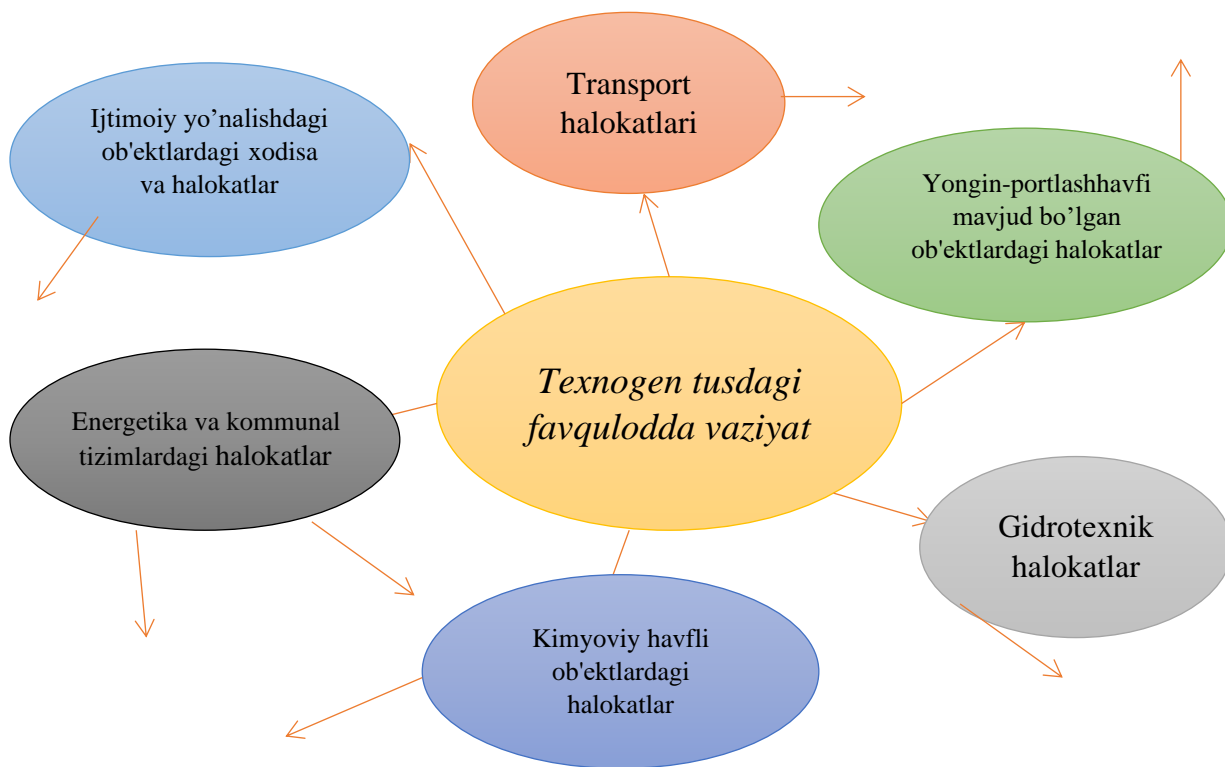
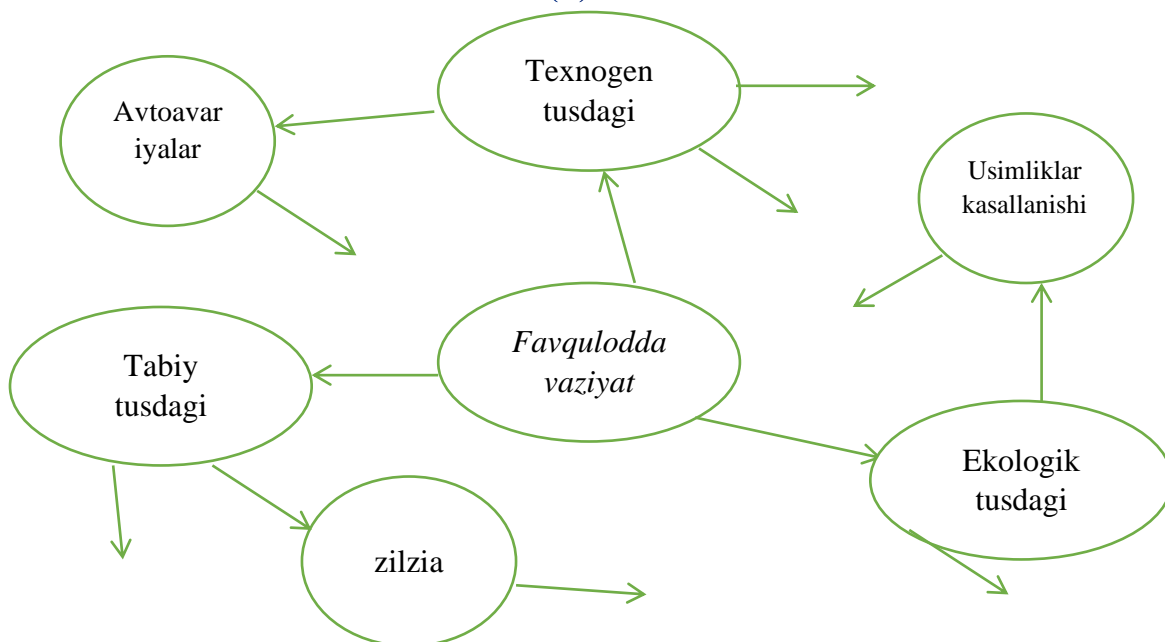
Ma'lumki, favqulodda vaziyat—bu muayyan xududda o'zidan so'ng odamlarning qurbon bo'lishi, odamlar sogligi yoki atrof-muhitga ziyon etkazishi, kishilarning hayot faoliyatiga kattagina moddiy zarar hamda uning buzilishiga olib kelishi mumkin bo'lgan yoki olib kelgan halokat, stixiyali falokat, epidemiyalar, epizootiyalar natijasida yuzaga kelgan holatdir.

O'zbekistonda 2021-yilda ishdagi baxtsiz hodisalar oqibatida 238 nafar xodim halok bo'lgan. O'zbekistonda 2021-yilda 19 ming 967 ta mehnatni muhofaza qilish to'g'risidagi qonunchiligi buzilishi aniqlangan.

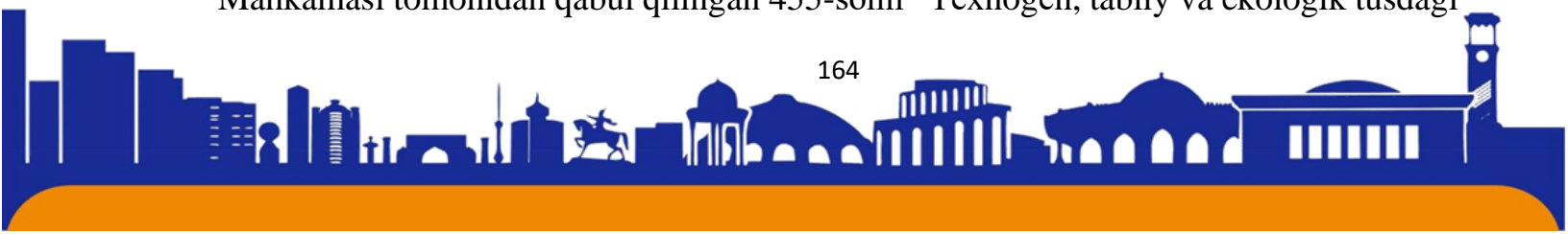
Jumladan: Ishlab chiqarish bilan bog'liq 810 ta baxtsiz holat qayd etilgan. Shundan 54 tasi guruhli, 558 tasi oqibati og'ir, 198 tasi o'lim bilan tugagan baxtsiz hodisalar hisoblanadi. Ishlab chiqarishdagi baxtsiz hodisalar oqibatida 907 kishi jarohatlangan, ulardan 238 nafari halok bo'lgan, 632 nafari og'ir tan jarohatini olgan va 37 nafari yengil turdagi jarohatlar olgan.

Kelib chiqish sabablariga ko'ra favqulodda vaziyatlar texnogen, tabiiy va ekologik tuzlarga ajratiladi.

Aholi va hududlarni tabiiy va texnogen tusdagi favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilish tizimini takomillashtirish maqsadida, 1998 yil 27 oktyabrda Vazirlar Mahkamasi tomonidan qabul qilingan 455-sonli "Texnogen, tabiiy va ekologik tusdagi

favqulodda vaziyatlar tasnifi to'grisida"gi qaroriga ilova tasdiqlandi. Mazkur ilovaga ko'ra, favqulodda vaziyatlar, ularning vujudga kelish sabablariga ko'ra, tasnif qilinadi va ular ushbu vaziyatlarda zarar ko'rgan odamlar soniga, moddiy zararlar miqdoriga va ko'lamlariga qarab lokal, mahalliy, respublika va transchegara turlarga bo'linadi.

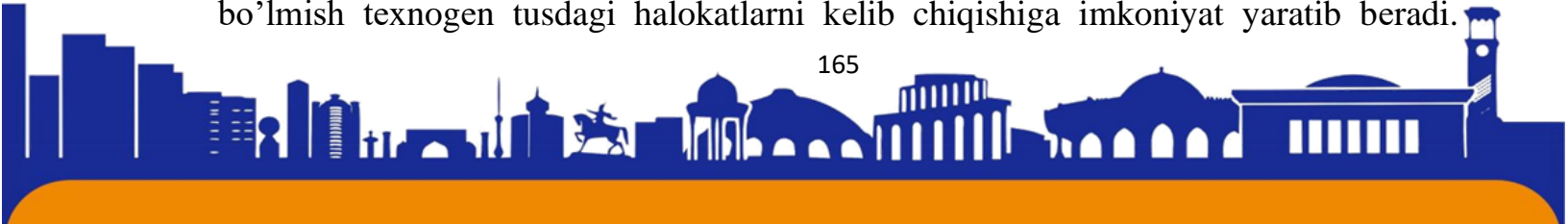

**Texnogen tusdagi
favqulotda
vaziyatlarlar
vujudga kelish
sabablari**

Texnogen tusdagi favqulotda vaziyatlarlar – bu odamning ishlab chiqarish yoki xo'jalik faoliyati bilan bogliq bo'lgan halokat (avariya)lar.

Rivojlanish davrida inson o'zi uchun yaratgan qulayliklar, ya'ni gildirakning kashf etilishi, mashinalarni yaratilishi, atomning bo'ysundirilishi, elektromagnit to'liqlarni aniqlanishi va boshqalar, odamga gam va zahmat keltiruvchi sabablar bo'lmish texnogen tusdagi halokatlarni kelib chiqishiga imkoniyat yaratib beradi.

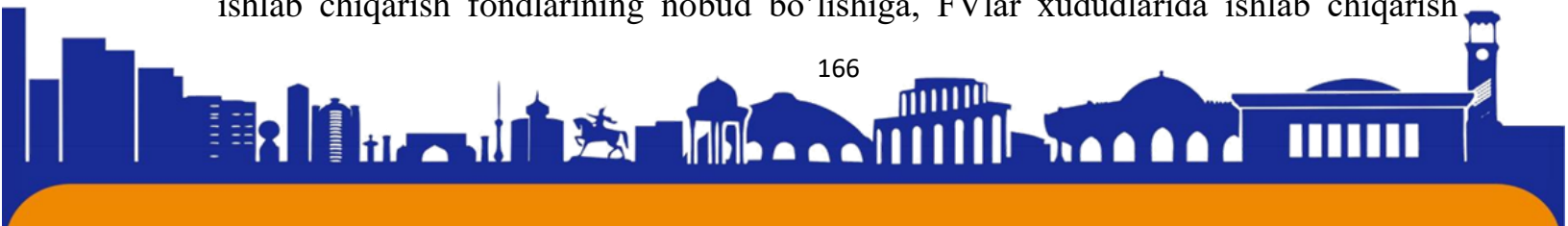
Shunday qilib jamiyatning texnik progressi uchun odamzod juda katta haq to'lashga majbur bo'lmoqda. Yadroviy sinovlar oqibatlarini, sanogi yo'q transport favqulotda vaziyatlar va ishlab chiqarishdagi avariya, ommaviy zaharlanishlar, radiatsion zararlanishlar va boshqalar texnogen tushdagi havflar sifatida misol qilib keltirishimiz mumkin.

Yuqoridagi keltirilgan Vazirlar Mahkamasining 455-sonli qarorining ilovasiga ko'ra texnogen tushdagi favqulotda vaziyatlar vujudga kelish sabablariga qarab quyidagi favqulotda vaziyatlarga tasnif qilinadi:

Transport halokatlari bu: ekipaj a'zolari va yo'lovchilarning o'limiga, havo kemalarining to'liq parchalanishiga yoki qattiq shikastlanishiga hamda qidiruv va avariya – qidiruv ishlarini talab qiladigan aviahalokatlar; yonginga, portlashga, harakatlanuvchi tarkibning buzilishi-ga sabab bo'lgan va temir yo'l hodimlarining, halokat hududidagi temir yo'l platformalarida, vokzal binolarida va shahar imoratlarida bo'lgan odamlar o'limiga, shuningdek tashilayotgan kuchli ta'sir ko'rsatuvchi zaharli moddalar bilan (KTKZM) halokat joyiga tutash xududning zaharlanishiga olib kelgan temir yo'l transportidagi halokatlar (avariya); portlashlarga, yonginlarga, transport vositalarining parchalanishiga, tashilayotgan KTKZMlarning zararli xossalari namoyon bo'lishiga va odamlar o'limiga sabab bo'ladigan avtomobil transportning halokatlari, shu jumladan yo'l transport hodisalari; odamlarning o'limiga, shikastlanishiga va zaharlanishiga, metropoliten poezdlari parchalanishiga olib kelgan metropoliten bekatlaridagi va tunellardagi halokatlar, avariya, yonginlar; gaz, neft va neft mahsulotlarining otilib chiqishiga, ochiq neft va gaz favvoralarining yonib ketishiga sabab bo'ladigan magistral quvurlardagi halokatlar (avariya).

Kimyoviy havfli ob'ektlardagi halokatlar bu: atrof-tabiiy muhiti kuchli ta'sir qiluvchi zaharli moddalarning otilib chiqishiga va shikastlovchi omillarning odamlar, hayvonlar va o'simliklarning ko'plab shikastlanishiga olib kelishi mumkin bo'lgan yoki olib kelgan darajada, yo'l qo'yilgan chegaraviy konsentratsiyalardan ancha ortiq miqdorda sanitariya-himoya hududidan chetga chiqishiga sabab bo'ladigan kimyoviy havfli ob'ektlardagi halokatlar yongin va portlashlar.

Yongin-portlashhavfi mavjud bo'lgan ob'ektlardagi halokatlar bu: texnologik jarayonda portlaydigan, oson yonib ketadigan hamda boshqa yongin uchun havfli moddalar va materiallar ishlatiladigan yoki saqlanadigan ob'ektlardagi, odamlarning mexanik va termik shikastlanishiga, zaharlanishiga va o'limiga, asosiy ishlab chiqarish fondlarining nobud bo'lishiga, FVlar xududlarida ishlab chiqarish

siklining va odamlar hayotining buzilishiga olib keladigan halokatlar, yonginlar va portlashlar; odamlarning shikastlanishiga, zaharlanishiga va o'limiga olib kelgan hamda qidirish-qutqarish ishlarini o'tkazishni nafas olish organlarini muhofaza qilishning maxsus anjom-larini va xaltalarini qo'llanishni talab qiluvchi ko'mir shaxtalaridagi va ruda sanoatidagi gaz va chang portlashi bilan bogliq avariya – yonginlar va jinlar qo'porilishi.

Energetika va kommunal tizimlardagi halokatlar bu: sanoat va qishloq ho'jaligi mas'ul iste'molchilarining halokat tufayli energiya ta'minotisiz qolishiga hamda aholi hayot faoliyatining buzilishiga olib kelgan GES, GRES, TETslardagi, ulkan issiqlik markazlaridagi, elektr tarmoqla-ridagi bugqozon bo'limmalaridagi, kompressor va gaz taqsimlash shahobchalaridagi va boshqa energiya ta'minoti ob'ektlaridagi halokatlar va yonginlar; aholi hayot faoliyatining buzilishiga va salomatligiga havf olib kelgan gaz quvurlaridagi, suv chiqarish inshoot-laridagi, suv quvurlaridagi, kanalizatsiya va boshqa kommunal ob'ektlardagi halokatlar;

atmosfera, tuproq, er osti va er usti suvlarining odamlar salomatligiga havf tugdiruvchi darajada kontsentratsiyadagi zararli moddalar bilan ifloslanishiga sabab bo'lgan gaz tozalash qurilmalaridagi, biologik va boshqa tozalash inshootlaridagi halokatlar.

Ijtimoiy yo'nalishdagi ob'ektlardagi xodisa va halokatlar bu: odamlar o'limi bilan bogliq bo'lgan va zudlik bilan avariya-qutqaruv o'tkazilishini hamda zarar ko'rganlarga shoshilinch tibbiy yordam ko'rsatilishini talab qiladigan maktablar, kasalxonalar, kinoteatrlar va boshq., shuningdek uy-joy sektori binolari konstruktsiyalarining to'satdan buzilishi, yonginlar, gaz portlashi va boshq.

Gidrotexnik halokatlar bu: suv omborlarida, daryo va kanallardagi buzilishlar, baland tog'lardagi ko'llardan suv toshib ketishi natijasida vujudga kelgan hamda suv bosgan xududlarda odamlar o'limiga sanoat va qishloq ho'jaligi ob'ektlari ishining, aholi hayot faoliyatining buzilishiga olib kelgan va shoshilinch ko'chirish tadbirlarini talab qiladigan halokatli suv bosishlari.

Shu bilan bir qatorda, yuqorida qayd etilganidek (455-sonli qarorning ilovasiga ko'ra) texnogen favqulotda vaziyatlarlarlar (favqulotda vaziyatlarlar paydo bo'lgan kunda) zarar ko'rgan odamlar soniga, moddiy zararlar miqdoriga va ko'lamlariga (xududlar chegaralariga) qarab lokal, mahalliy, respublika va transchegara turlariga bo'linadi.

Lokal – bu favqulotda vaziyatlarlarlar natijasida 10dan ortiq bo'lmagan odam jabrlangan, moddiy zarar eng kam oylik ish haqi miqdorining 1 ming baravaridan ortiq

bo'lmagani tashkil etadigan hamda favqulotda vaziyatlarlar zonasi ishlab chiqarish ob'ekti yoki ijtimoiy maqsadli ob'ekt hududi tashqarisiga chiqmaydigan favqulotda vaziyatlarlar.

Mahalliy – bu favqulotda vaziyatlarlar natijasida 10 dan ortiq, biroq 500 dan ko'p bo'lmagan odam jabrlanganda, moddiy zarar eng kam oylik ish haqi miqdorining 1000 baravaridan ortganda, biroq 0,5 million baravaridan ko'p bo'lmaganda, tashkil etadigan hamda favqulotda vaziyatlarlar zonasi aholi punkti, shahar, tuman, viloyat tashqarisiga chiqmaydigan favqulotda vaziyatlarlar.

Respublika – bu favqulotda vaziyatlarlar natijasida 500 dan ortiq odam jabrlanganda, moddiy zarar eng kam oylik ish haqi miqdorining 0,5 million baravaridan ortganda hamda favqulotda vaziyatlarlar zonasi viloyat tashqarisiga chiqadigan favqulotda vaziyatlarlar.

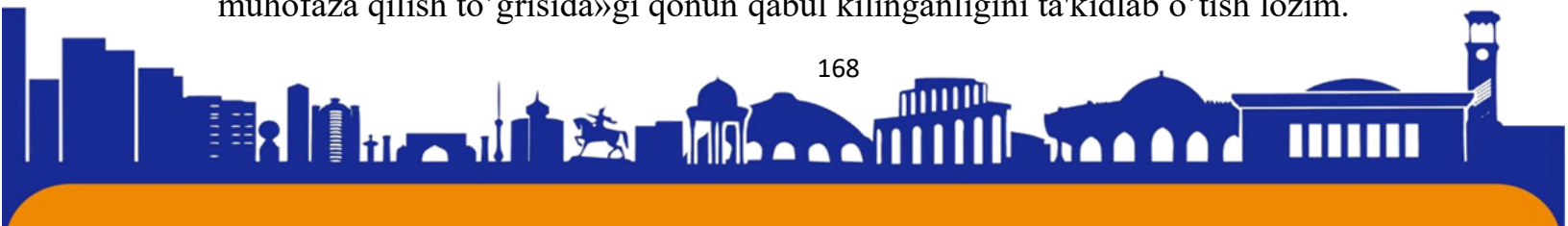
Transchegara – bu favqulotda vaziyatlarlar oqibatlarini mamlakat tashqarisiga chiqadigan, chet elda yuz bergan va O'zbekiston xududiga daxl qiladigan favqulotda vaziyatlarlar.

Texnogen tusdagi halokatlarning asosiy sabablari quydagilardan iborat:

1. Inshootlarni loyihalashda yo'l qo'yilgan kamchiliklar.
2. Texnika xavfsizligiga rioya qilmaslik.
3. Ishlab chiqarishda doimiy nazoratning susayishi va ayniqsa, engil alanga oluvchi, yonginga xavfli moddalardan foydalanishda e'tiborsizlik.
4. Ishlab chiqarish texnologiyasida yo'l qo'yilgan xatolik, jihozlarni, mashina va mexanizmlarni o'z vaqtida ta'mirlamaslik.
5. Mehnat va ishlab chiqarish intizomining pastligi.
6. Qo'shni ishlab chiqarish korxonalarida yoki energetika, gaz tarmoqlarida yuz bergan halokat.
7. Halokatlarni keltirib chiqaruvchi tabiiy favqulotda hodisalar.

Texnogen tusdagi favqulotda vaziyatlar natijasida insonlar qurbon bo'lishi, turli darajada shikastlanishi, atrof-tabiiy muhitning, atmosfera havosining turli zaharli moddalar bilan ifloslanishi, o'simliklar dunyosi, hayvonot olami nobud bo'lishi, juda katta moddiy zarar ko'rishga olib kelishi kabi oqibatlarini kuzatiladi.

Respublikamizda aholi va hududni texnogen tusdagi favqulotda vaziyatlarlardan muhofaza qilish uchun bir qator ishlar qilinmoqda. Shu jumladan, 1995 yil 20 avgustda «Aholini va hududlarni tabiiy hamda texnogen xususiyatli favqulotda vaziyatlardan muhofaza qilish to'g'risida»gi qonun qabul kilinganligini ta'kidlab o'tish lozim.

Bundan tashqari respublikamiz miqyosida o'tkazilayotgan «Yongin xavfsizligi oyligi», «Yo'l harakati xavfsizligi oyligi» kabi tadbirlar ham texnogen favqulodda vaziyatlarning oldini olish, aholi va hudular xavfsizligini ta'minlash, favqulodda vaziyat yuz berganda harakatlanishga oid tayyorgarlik darajalarini oshirishda katta ahamiyatga ega.

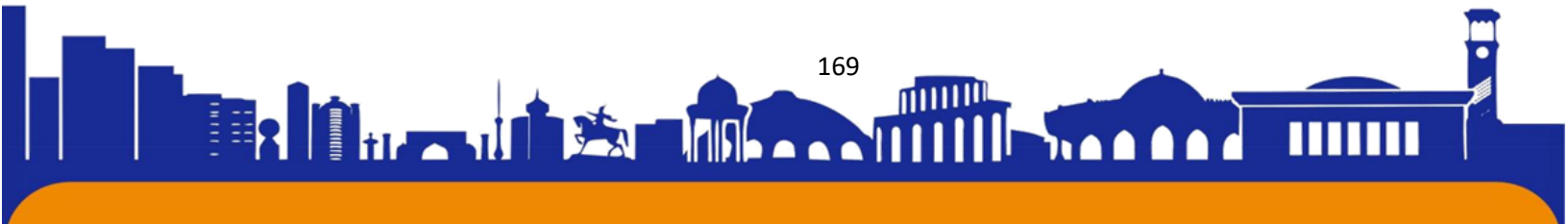
Ishlab chiqazish sohasida faoliyat yuritayotgan har bir ishchi halokatlar yuz berganda harakatlanish qoidalarini mukammal o'zlashtirgan bo'lishi zarur. Misol uchun, elektr energiyasini tarmoqdan uzishning ham o'ziga xos talablari, gaz, bug apparatlarini o'chirishning ham o'ziga xos qonun qoidalari mavjud bo'lib, agar texnologik jarayonlar va texnika xavfsizligi qoidalariga amal qilinmasa, inson hayotiga juda katta xavf solishi yoki juda katta moddiy talofatlar keltirishi mumkin.

Yuqorida keltirilgan ma'lumotlardan kelib chiqadiki xar bir kasb egasi texnik qurilma va manbalardan foydalanish qoidalari va baxtsiz xodisalar ruy bergan xolda qanday xarakatlanishni bilshlari zarur buladi. Shunday ekan professional ta'lim tizimida umumkasbiy fanlar bilan birga mehnat muhofazasi va texnika xavfsizligi fanlarini o'qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida mashg'ulotlarni tashkil etish maqsadga erishishda ijobiy samara beradi.

Har bir ishlab chiqazish sohasi xodimi halokatlar yuz berganda jamoa muhofaza inshootlari joylashgan erlarni, xavfsizlik joylarga chiqish yo'llarini, yakka himoyalanih vositalari bilan ta'minlashni tashkil etishni va ulardan foydalanish tartibini bilishi lozim. Texnologik uskunalarni germetizatsiyalash va ishlash tizimini doimiy nazorat qilish, shu bilan yongin va portlash xavflarini oldini olish zarur. Elektr asboblari holatini, sigimi, qism va tarmoqlarini, bosim ostida ishlashini, nazorat-o'lchov asboblari, himoyalash va bloklash apparatlarining ish faoliyatini doimiy nazorat qilish hamda aniqlash kerak.

Har bir tashkilotda sodir bo'lishi mumkin bo'lgan halokatlarning bartaraf etish rejasi ishlab chiqiladi. Ishchi va xizmatchilarni halokat yuzaga kelgan vaziyatlarda o'zini tutish va harakatlanishga tayyorlash tadbirlari tashkil etiladi, ularni bartaraf etish kuch va vositalarining zaruriy zahiralari ko'rib chiqiladi. FV yuzaga kelganda ogohlantirish tizimi va vositalari doimiy shay holatda saqlash, ishchi o'rinlari uchun kerakli shahsiy himoyalanih vositalari sonini ta'minlash zarur.

Halokatlar sodir bo'lganda muhim vazifalardan biri ishlab chiqarish korxonasi va aholi yashash punktlariga xavf haqidagi xabarni etkazish hisoblanadi. Shuningdek,

ob'ektning har bir ishchi, xodimi halokat sodir bo'lganda ogohlantirish vositalaridan foydalanish va tegishli tashkilotlarga xabar berishni bilishi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI:

1. Karimov I.A. O'zbekiston buyuk kelajak sari. Toshkent: «O'zbekiston». 1998. 684 b.
2. To'htaev A. Ekologiya va tabiatni muhofaza qilish asoslari. Toshkent: «Mehnat». 1994. 34 b.
3. Ilyosova Z.F. «Hayot faoliyati xavfsizligi asoslari». Toshkent: «Mehnat». 2001. 98 b.
4. Nurxo'jaev A.K., Yunusov M.Yu., Xabibullaev I.X. Favqulodda vaziyatlar va muhofaza tadbirlari. Toshkent: «Universitet». 2001. 67 b.
5. Tadjiev M, Ne'matov I. va boshq. Favqulodda vaziyatlarda fuqaro muhofazasi. T. 2003. 260 b.
6. Belov S.V., Devisilov V.A. I dr. Bezopasnost jiznedeyatelnosti. Moskva: «MGU». 2003. 360 s.
7. Farmonov A.E., Igamberdiev A.R. va boshq. Hayot faoliyati xavfsizligi. Toshkent: «Universitet». 2006. 96 b.
8. Ramazanova R.A, Sadikova H.A. va boshq. Favqulotda vaziyatlar uchun tibbiy hamshiralar tayyorlash. O'quv qo'llanma. T.: «Yangi asr avlo». 2006. 515 b.
9. Shefer I.F., Shaxmurova G.A. Bezopasnost i zashita cheloveka pri chrezvichaynix situatsiyax. Uchebnoe posobie po laborator-nim zanyatiyam. T.: TDPU im. Nizami. 2007. 126 s.
10. Mixaylov L.A., Solomin V.P., Bezpamyatnix T.A. i dr. Bezopas-nost jiznedeyatelnosti. 2-izd. M. 2008.

